

MÜTAREKE VE İŞGAL YILLARINDA “ESİR ŞEHRİN İNSANLARI”

Yazı
İbrahim BERKSOY
(ME'91)

1. İstanbul'da mütareke ve işgal yılları

“Milli mücadele” günlerini konu alan romanların çoğunun ilham kaynağını, Atatürk'ün özenli ve güzel bir Osmanlı Türkçesi'yle söylediği *Büyük Nutuk'un* “manzara-i umumiye” bölümü oluşturur. Mustafa Kemal, tarihe geçen bu büyük nutkunu 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Büyük Millet Meclisi kürsüsünden 6 günde 36,5 saatte seslendirmişti. “1919 senesi Mayısın 19 uncu günü Samsun'a çıktım.” cümlesiyle başlayan *Nutuk*, hemen ardından, “vaziyet ve manzara-i umumiye” cümlesiyle devam eder ve “iki noktayı üst üste koyup” o tarihten (hatta bu tarihin 4 gün öncesinde Yunan ordusunun İzmir'i işgal ettiği 15 Mayıs 1919 tarihinden) itibaren işgal ve mütareke yıllarından başlayarak milli mücadelenin serencamını “belgesel bir roman” titizliğiyle anlatmaya başlar. 6 gün boyunca büyük bir ilgiyle, heyecanla ve dikkatle dinlenen bu büyük nutuk, başlı başına evrensel bir nutuk olma özelliği taşıyan “gençliğe hitabe”yle sona erer.

“Milli mücadele romanları”nın neredeyse tamamının mütareke ve işgal yıllarıyla başlaması boşuna değildir. Sözü edilen mütareke ve işgal yılları kişisel ve toplumsal belleğimizde “derin izler” bırakmıştır. Bu derin izleri ifade edilebilmek için “sanat”, sanat eserleri arasında da edebiyat, her dönemde en elverişli “mecra” olmuştur. Hasan Âli Yücel, dönemin Milli Eğitim Bakanlığının başlattığı ünlü “klasikler” serisine Maarif Vekili sıfatıyla 1941'de yazdığı o unutulmaz önsözde, “yazı”yı düşüncenin en silinmez vasıtası, “edebiyat”ı

da onun [yazının] mimarisi olarak niteler.

Yaşandığı dönemde derin izler bırakan “mütareke” ve “işgal” yılları, 1. Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de Ege denizindeki Limni adasının Mondros limanında *Agamemnon* adlı savaş gemisinde imzalanan “mütareke” antlaşmasıyla başlar. “Mütareke”, “terk” kökünden gelir. Karşılıklı terketme, karşılıklı silah bırakma gibi anlamlar içerir. “Mondros Mütarekesi” olarak bildiğimiz, son derece ağır koşulları olan bu silah bırakma antlaşması ile birlikte yurdun çeşitli bölgelerinde düşman işgalleri başlar. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali İstanbul'da derin bir infiale yol açar. Bu infial sonucu ilkin 19 Mayıs 1919'da *Fatih Mitingi* yapılır. Mitinge 50 binden fazla insan katılır. Mitingde ilk kez kadın hatipler de konuşma yapar. Ardından 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda 150 bin kişinin katıldığı bir miting daha yapılır. Tarihe *Sultanahmet Mitingi* olarak geçen bu mitingde de kadınlar yine öncü konumdadır. Halide Edip Adıvar ünlü konuşmasını bu mitingde yapar. 1918'de padişah tarafından kapatılan *Meclis-i Mebusan* (Millet Meclisi) 12 Ocak 1920'de yeniden toplanır ve 28 Ocak'taki tarihi oturumunda *Misak-ı Milli*'yi kabul eder. Meclis, işgal sonrasında, 11 Nisan 1920'de İngilizler tarafından resmen ve fiilen kapatılır. Bu tarihten hemen 10 gün kadar sonra, 23 Nisan 1920'de, Anadolu'nun bozkırında, Ankara'da, ulusal kurtuluş savaşımızın karargâhı olacak olan *Büyük Millet Meclisi* açılır.

İstanbul'daki işgal günleri 16 Mart 1920'de İngiliz ordusunun İstanbul'u fiilen işgaliyle başlar. İleride çoğu ulusal kurtuluş savaşının kadroları arasına katılacak olan 145 devlet adamı, asker, idareci ve aydın, kimisi fiilen kimisi gıyaben tutuklanarak İngiliz sömürgesi konumundaki Malta adasına sürgüne gönderilir. "Malta Sürgünleri", Sakarya Zaferinden sonra, 1 Kasım 1920'de, "Ankara Hükümeti"nin elinde tuttuğu İngiliz esir subay ve askerlerle "takas" edilerek özgürlüklerine kavuşur.

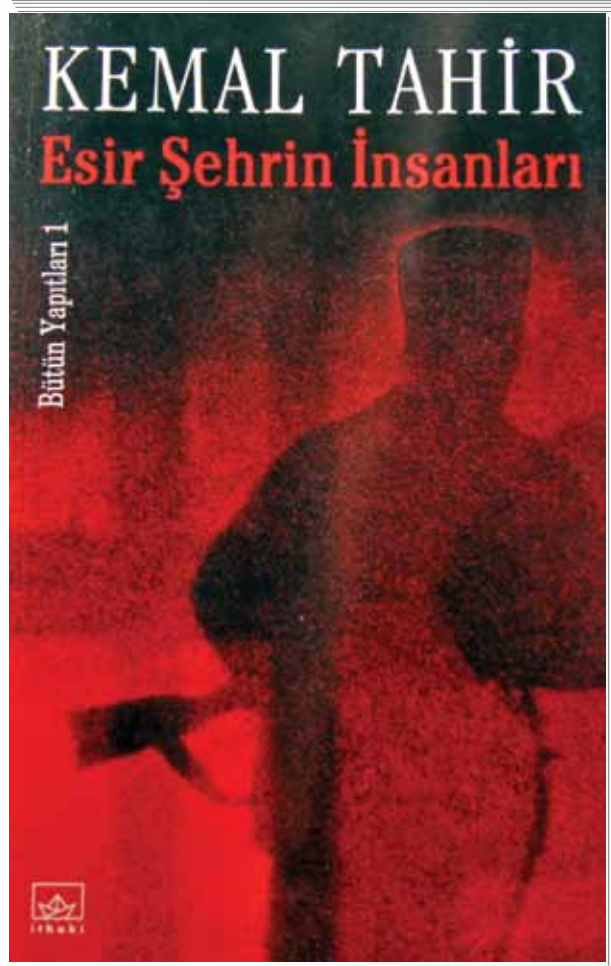
İşgal yıllarında İstanbul çok hareketli bir nüfus yapısına sahiptir. Onca yokluk ve yoksulluk günlerinde milli mücadeleye katılma istek ve iradesiyle bir kısım ahali İstanbul'u terk edip Anadolu'ya geçmenin çarelerini arar. Öte yandan Bolşevik devriminden kaçıp İstanbul'a sığınan 200 bin civarındaki Rus göçmen (beyaz Ruslar) şehrin sosyal ve kültürel hayatında etkili olur. Sinemalar, tiyatro kumpanyalarının temsilleri işgal günlerinde bile yoğun bir ilgiyle izlenir. Canlı gece hayatları yaşanır. İstanbul'un bildik mekânlarına, meyhanelerine, muhallebicilerine yeni mekânlar eklenir. Barlar, pastaneler dönemin gözde buluşma mekânlarıdır.

Yokluk ve yoksulluğun en ağır biçimiyle yaşandığı işgal günlerinde işçi hareketlerinin ve sosyalist düşüncelerin yaygınlaşması dikkat çekicidir. Birbiri ardına işçi dernekleri, sendikalar ve sosyalist partiler kurulur; gazeteler, dergiler, bildiriler yayınlanır. Grevler, boykotlar birbirini izler. 1 Mayıs İşçi bayramı o günlerde İstanbul'da serbestçe düzenli olarak kutlanmaktadır.

2. Esir Şehrin İnsanları'nda "Memleket Meseleleri"

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* (1956) adlı romanı, milli mücadele romanları arasında edebiyatımızda iz bırakmış eserlerdendir. Roman, ilkin 1952'de dönemin etkili gazetelerinden *Yeni İstanbul*'da tefrika edilir. 1956'da kitap olarak yayımlanır.

Esir Şehrin İnsanları, özünde bir "dönüşüm romanı"dır. Kemal Tahir, "üçleme"nin bu ilk kitabında [diğerleri *Esir Şehrin Mahpusu* (1970) ve *Yol Ayrımı* (1971)], kültürlü, varlıklı, rahatına düşkün bir paşa çocuğu olan Kâmil Bey'in serencamından yola çıkarak bir dönemin İstanbul'unun "değişim" ve "dönüşüm" sürecini anlatır. Değerli aydınımız, eleştirmen Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Romanı* adlı referans kitabında Kâmil Bey'in değişimini, dönüşümünü şu cümlelerle açıklar: "*Kâmil Bey'in bikâyesi, aristokrat bir aydının, memleket insanlarını, memleket gerçeklerini tanıyarak devrimci bir aydın oluşunun bikâyesi, yeni bir insanın doğuşunun bikâyesi.*" Romanın hemen başlarında tanıtıldığı şekliyle; "*Kâmil Bey, servetinin hesabını doğru olarak bilmeyecek kadar zengin bir Abdülhamit paşasının biricik oğludur.*" Eşiyle birlikte Avrupa'dan döndükten sonra işgal yıllarının İstanbul'unda, aslında bir araya geldiklerinde sayıları hiç de azımsanamayacak olan yurtseverin, gazetecinin, sosyalistin, aydın din adamının köşede bucakta, çarşıda, mahalle kahvehanesinde içinde buldukları "zillet"ten çıkış için "hal çareleri" aramakta olduklarına tanık olur. Bu tanıklığın etkisiyle

kendi kişisel hayatında büyük bir değişim, dönüşüm geçirerek Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine katılır.

Çok fazla karakter ve tipin boy gösterdiği romanda mütareke sonrası işgal günlerinde İstanbul'un nasıl bir "esir şehre" dönüştüğü anlatılır. O günlerin İstanbul'u adeta büyük bir hapisaneyeye gibidir. Yokluk, yoksulluk, rüşvet, karaborsa had safhadadır. Kimsenin kimseye güvenemeyeceği "büyük gözaltı" günlerinde herkesin derdi başkadır. Kimin dost, kimin düşman, kimin işgalci, kimin padişah yanlısı, kimin Amerikan mandacısı, kimin Kuvay-ı Milliyeci, kimin vurdumduymaz, kimin çıkarıcı, kimin yurtsever olduğunun ayırt edilemediği, memleketin halini düşünenlerin parmakla gösterildiği "memleket manzarası", geniş bir "panoramik bakış"la anlatılır. Kemal Tahir'in ayrıntularla bezeli "gözlem yeteneği"ne dayalı olarak sergilediği "insan manzaraları" ile özellikle diyaloglarda kendisini hissettiren, keskin bir zekâ ürünü "ironik yaklaşım", dikkatli roman okurları için oldukça keyif vericidir.

3. "Uzakta Bir Başına"

İspanya iç savaşında kurşuna dizilen Granadalı şair Federico García Lorca'nın bir şiirinde geçer "*uzakta bir başına*" dizesi. Endülüs'ün eşsiz şehri Kurtuba için söylenmiştir. Esir şehrin insanı Kâmil Bey de öyle değil midir? İspanya'dayken "uzakta bir başına"dır. Esir şehir İstanbul'a döner. İnsanların içindedir ama yine uzakta, yine bir başınadır. Bir büyük değişimin, dönüşümün

içindeyken de yalnızdır, yapayalnızdır aslında. Bu kez kalabalıklar içinde yalnız... Yalnızlığına memleket ahalisinin yalnızlığı eklenir sonraları. Kader birliği yaptığı ahalinin derinden hissettiği, orada burada hal çaresi aradığı bir büyük yalnızlıktır bu. Eninde sonunda kaderini bu büyük yalnızlıkla birleştirecektir Kâmil Bey. Bir bakıma, işte bu büyük yalnızlığın romanıdır *Esir Şebrin İnsanları*. Büyük dönüşümlerin eşliğindeki esir şehrin yalnız insanların romanı...

Dünyanın neresinde böylesine "büyük yalnızlıklar" yaşanmışsa, büyük sanatçılar, edebiyatçılar, şairler, romancılar, müzisyenler, ressamalar vb. tanık oldukları ya da hissettikleri bu "insanlık halleri"ni, bu derin yalnızlıkları, "büyük olayların büyük duygularını", eserleriyle insanlığın evrensel bilincine işlemişlerdir. Sanatın sorumluluğunu üstlenmiş, gelmiş geçmiş vicdan sahibi tüm sanatçılar sonuçta acının ve haksızlığın olmadığı bir başka dünyanın savunucusu değil midir? Bütün kahırlı ömürleri böylesi güzel, böylesi ümitli, böylesi yaşanması bir dünyanın özlemiyle geçmemiş midir?

Fethi Naci, *Esir Şebrin Mahpusu* ile ilgili olarak 1958'de yazdığı eleştiri yazısının sonunda (*Yüzyılın 100 Romanı*, Kemal Tahir bölümü) bir Fransız yazarın sözünü anımsatır ve bu sözün sanki *Esir Şebrin İnsanları* için söylenmiş olduğunu belirtir: "Bir kitabı okuyup bitirince sizde ruhça bir yükselme olmuşsa, hiç çekinmeyin, o kitabın büyük bir eser olduğunu söyleyebilirsiniz."

Şiir dünyamızın romantik, naif sesi Diyarbakırlı Cahit Sıtkı Tarancı'nın "memleket meseleleri"ne kafa yoranların yakından bildiği "Memleket" adlı güzel bir şiiri vardır. Şiir şu dizelerle başlar:

*"Bir yanda Anadolu bir yanda Rumeli'dir.
Hepsi bizden yolcusu olsun hancısı olsun
Efkâr ettiğimiz şey memleketin halidir
Sanmam hemşerim sanmam bundan acısı olsun"*

Yıllar sonra *Esir Şebrin İnsanları*'nı elime alıp okumaya başladığımda Cahit Sıtkı'nın bu dizeleri dilimden hiç düşmedi.

* * *

Edebiyat Kulübü'nün 26 Aralık Salı günü akşamki buluşması 2017 yılının son buluşmasıydı. Kulübümüzün kurucusu Şule (Şahin) Hocam, bu özel buluşma dolayısıyla bizleri hep birlikte önce 2017'yi uğurlamaya, sonra da hiç bitmeyen umut ve iyimserliğimizle 2018'i selamlamaya davet etti. Hepimizin yeni yılını şimdiden kutladı. Bu güzel dileklerin ardından o akşam Halil (Genç) Hocam bizlere geniş bir yakın tarih perspektifiyle *Esir Şebrin İnsanları*'nı anlattı. Çok değerli ve renkli çağrışımlar eşliğinde romana konu olan dönemi, Kemal Tahir'in yaşam öyküsünü, roman karakterlerini, olay örgüsünü ve edebiyata dair daha pek çok şeyi Halil Hocamın anlatımından dinlemek büyük bir keyifti.

